

MR JELENA TOŠIĆ*

Koji model istine i pomirenja odgovara bivšoj Jugoslaviji? Razmišljanja na osnovu završne panel diskusije¹

Rad predstavlja sistematski osvrt na završnu panel diskusiju konferencije "Koji model istine i pomirenja odgovara bivšoj Jugoslaviji?" Na osnovu sekvencijalne i hijerarhijske analize argumentativne strukture diskusije autorka analizira ključne dimenzije u okviru kojih se odvija ekspertski diskurs na temu istine i pomirenja završne panel diskusije. Na osnovu tačaka konsenzusa autorka teži da skicira percepciju procesa istine i pomirenja koji se razvio u završnoj panel diskusiji.

Ključne reči: diskurs, dimenzija, konsenzus/discencija, realizam, umrežavanje, resursi

Uvod

Panel diskusija koja sebi postavlja za cilj da sistematično sakupi i formuliše ključne ideje u okviru traganja za adekvatnim modelom istine i pomirenja za bivšu Jugoslaviju je u osnovi vrlo težak i ambiciozan poduhvat. Samim tim on zaslužuje posebno interesovanje i pažnju. U ovom tekstu želim da iznesem nekoliko mojih razmišljanja na osnovu detaljnog posmatranja transkripta završne panel diskusije.

Završna diskusija se može posmatrati na razne načine. Sa jedne strane, težište se može staviti na zaključke koji doprinose jasnijoj i konkretnijoj predstavi o adekvatnom modelu istine i pomirenja za region

bivše Jugoslavije. Cilj ovog pristupa, koji je korišćen za vreme same diskusije, je dakle sistematizacija, potraga za konsenzusom i adekvatnim modelom.

Druga vrsta pristupa diskusiji, koju ja želim primeniti u ovom kratkom komentaru, usmerena je kako na tačke konsenzusa, tako i na tačke razilaženja učesnica diskusije. Ovaj osvrt na završnu panel diskusiju nema ambiciju da bude kompletan u smislu uzimanja u obzir svih, u okviru diskusije spomenutih, tema, već stavlja sebi za cilj da ukaže na ključne dimenzije između čijih polova se diskusija takoreći odvija i razvija. Kao krajnji rezultat može se smatrati neka vrsta "skice" ekspertskog diskursa o procesu istine i pomirenja. Ovakva analiza ekspertskog diskursa je interesantna sama po sebi, ali bi se, u sklopu daljeg razmatranja, takođe, mogla porediti sa analizama javnog diskursa o pojmu istine, pomirenja i suočavanju sa prošlošću, ili pak medijskom slikom ove tematike, kao i analizama donatorskih strategija u regionu.

Čitajući transkript diskusije imala sam jak utisak da je ona u znaku ambivalentnosti, stalno se krećući između polova svega nekoliko ključnih dimenzija. Upravo te ključne dimenzije grade jednu "životnu" i realnu sliku shvatanja pojmova istine i pomirenja, koja je dinamična i često paradoksalna. U ovome što sledi pokušaću da, istovremeno sekvencijalno (prateći prirodan hronološki tok diskusije) i sistematično/hijerarhijski (posmatrajući međuodnose dimenzija), dam prikaz završne panel diskusije i u njoj sadržanih ključnih dimenzija. Dimenzije koje ću diskutovati često se međusobno preklapaju i/ili proizilaze jedna iz druge.

U ovom prikazu ću svesno izostaviti neke teme koje se u nekoliko navrata "upisuju" u i kao da "preplivljuju" tok diskusije, za koje smatram da nemaju suštinske veze sa ključnim dimenzijama završne

* Austrian Academy of Sciences, Commission for Social Anthropology Research Fund - Wittgenstein 2000. E-mail: Jelena.Tosic@oeaw.ac.at

¹ Moderatorica završne panel diskusije bila je dr Marina Blagojević, koja je ujedno, na osnovu dvodnevne diskusije, iznela okvir modela procesa istine i pomirenja.

panel diskusije o istini i pomirenju. To su, pre svega, pitanje odnosa prema Haškom Tribunalu i pitanje ingerencija državne Komisije za istinu i pomirenje.

Takođe bih želela spomenuti opažanje da su u završnoj panel diskusiji, nezavisno od njihove objektivno veće zastupljenosti, pre svega žene davale konstruktivne komentare koji su direktno doprinikli daljem toku diskusije.

Dimenzije

Realizam - idealizam

Ova dimenzija biva uvedena u diskusiju od strane moderatorke kao osnovni uslov deblokade procesa pomirenja. Treba naglasiti da u toku diskusije ne dolazi do razilaženja povodom primarnosti realističnog pristupa, ali se pojmovi realizam/idealizam u nekoliko navrata koriste za karakterizaciju tuđih stavova. Pojam realizma se pre svega odnosi na karakterizaciju istine i pomirenja kao jednog veoma kompleksnog, dugoročnog procesa, koji u hodu može "proizvoditi kontraefekte i nailazi na granice u pravnom sistemu". U hijerarhijskom smislu ova dimenzija se može smatrati primarnom i najopštijom jer iz nje proizilaze neke od ostalih dimenzija. Tako je u dimenziji realizam - idealizam sadržana i sledeća ključna dimenzija – *ciljno određenje nasuprot procesualnom karakteru istine i pomirenja*.

Rezultat/cilj - proces

U smislu rasterećenja diskusije od uobičajenog i isuviše idealistički nadahnutog pitanja o definiciji sadržaja konačnog cilja i rezultata – jednoznačnim određivanjem toga šta je to istina i kako treba da izgleda pomirenje – ne instistira se na konačnom definisanju rezultata/cilja već se oni izjednačavaju sa pojmom procesa. Po rečima moderatorke, "sam proces je već velikim delom ostvarivanje cilja". Ponovo, u smislu naglašavanja realizma, istina se samo okvirno definiše, kao kompleksna i kao jedan minimum zajedničkog (konsenzus), "sastavljena od činjenica, ali nesvodiva na iste". U početku diskusije može se primetiti da u okviru ove dimenzije vlada konsenzus. To znači da karakter procesualnosti biva opšte prihvaćen i da se ne preduzimaju pokušaji definisanja istine i pomirenja kao nečeg statičnog i unapred datog.

U kasnijoj fazi diskusije u okviru ove dimenzije, insistiranje na definisanju ciljeva i zadataka naizgled stoji nasuprot stavu da se "proces ne može tako jednoznačno ciljno odrediti". Ova tačka razilaženja se u daljem toku diskusije konstruktivno

razrešava i pretvara u konsenzus uvođenjem jedne nove dimenzije - *kontrolisanosti i spontanosti*.

Kontrolisanost - spontanost

Ova nova bitna dimenzija bliže određuje sam pojam istine i pomirenja kao procesa. Proces istine i pomirenja se naime dešava "stihijski" i ne može se kontrolisati, "što je zajedničko za mnoge aspekte postmodernih društava". U skladu sa zahtevom za realističnost pristupa istini i pomirenju ovaj stav naglašava svest o tome da se samo donekle može uticati na proces istine i pomirenja, koji će se nezavisno od mirovnog aktivizma spontano odvijati sam od sebe.

Pobliže određujući karakter procesualnosti istine i pomirenja ova dimenzija doprinosi stvaranju, po meni najbitnijeg, konsenzusa među diskutantkinjama, i to na sledeći način - sa jedne strane se naglašava i prihvata potreba za definisanjem kratkoročnih i dugoročnih ciljeva, dok se sa druge strane istovremeno prihvata činjenica spontanosti i "stihijskog" karaktera procesa istine i pomirenja, t.j. nemogućnosti da se on u potpunosti kontroliše i odredi.

Sam kraj diskusije je u znaku spontanosti i kroz jedan pozitivan primer iz Hrvatske ističe "prirodne" t.j. spontane ljudske potencijale za pomirenje.

Novi resursi - postojeći resursi

Tačka razilaženja u okviru ove dimenzije ispostavlja se kao veoma važna jer uvodi novu temu koja postaje jedna od najčešće diskutovanih tema panel diskusije – *edukacija*. Stavu da se treba osloniti na postojeće resurse u smislu već senzibiliziranih i edukovanih stručnjaka (primer – učesnici konferencije), suprotstavlja se mišljenje da takvi ljudi još ne postoje, t.j. da nisu do kraja "formirani" i da ih tek treba edukovati.

Ubrzo potom težište se ponovno vraća na naglašavanje postojećih resursa (mirovne radionice, radionice o nenasilnoj komunikaciji, grupa Most) koje pak treba sistematično sagledati i prepoznati. U sklopu ovog stava javlja se i sledeća nova dimenzija - *individualno delovanje - umrežavanje/holizam*.

Individualno delovanje - umrežavanje/holizam

Umrežavanje nailazi na opšti konsenzus među diskutantkinjama, ali i otvara nove, i donekle neočekivane, teme.

U sklopu ove dimenzije biva istaknuto do sada manjkavo *umrežavanje nevladinog sektora sa*

drugim segmentima društva – institucijama sistema, političkim strankama i medijima. Ovaj komentar dovodi pojam umrežavanja na jedan holistički, t.j. opšte društveni nivo, implicirajući da celokupno društvo mora zajednički delovati u cilju sprovođenja procesa istine i pomirenja. U tom smislu značaj "klasičnog" pitanja za adekvatnim ličnostima kao nosiocima procesa istine i pomirenja u okviru postojećih i potencijalnih komisija za istinu i pomirenje, "bledi" u korist, po meni mnogo bitnijeg, naglašavanja odgovornosti celokupnog društva kao nosioca ovog procesa.

Iz dimenzije individualnog delovanja - umrežavanja proizilazi i bitna tačka *naglašavanja zajedničkih ciljeva i zadataka, t.j. zajedničke svesti u nevladinom sektoru*, nasuprot, za sada čestoj, predstavi i praksi sprovođenja izolovanih projekata od strane pojedinačnih nevladinih organizacija.

Usamljeni ali smeli stav jedne diskutantkinje koji eksplicitno proizilazi iz pominjanja umrežavanja naizgled neočekivano i kritički tematizuje "loptanje" i rivalitet u nevladinom sektoru. Ovim komentarom *umrežavanje* dobija jednu dodatnu i veoma važnu funkciju - razrešenja i umanjenja rivaliteta i konkurencije u cilju opšte dobrobiti kako za nevladin sektor tako i za društvo u celini.

Aktivni pristup - pasivni pristup

Ova po meni možda najinteresantnija dimenzija, koja se odnosi na sam pristup procesu istine i pomirenja, ne nailazi na veliku rezonancu u diskusiji. Ipak ona oslikava dve bitne i suprotstavljene pozicije. Jedna implicira *pasivnost u odnosu na stav stanovništva prema istini i pomirenju* u smislu da se "ne može miriti niko ko možda i neće da se miri". Ovaj stav kritikuje mirovni aktivizam koji često "ima agresivan ton prema onome ko u stvari ne želi da se miri". Druga pozicija postulira da proces istine i pomirenja upravo znači "formiranje potrebe" u stanovništvu za suočavanje sa sopstvenom prošlošću i preuzimanjem odgovornosti za zločine počinjene u ime sopstvenog naroda. Ona samim tim zauzima aktivan odnos prema stavovima građana i teži ih promeniti.

U okviru ove dimenzije, t.j. pre svega aktivnog pristupa građanima i javnom/svakodnevnom diskursu o istini i pomirenju, takođe se može posmatrati, u nekoliko navrata spomenuta, potreba za *naglašavanjem "pozitivne/bele istorije"*. Ona se odnosi na isticanje dugogodišnjeg *uspešnog i harmoničnog zajedničkog života* u etnički mešovitim sredinama bivše Jugoslavije, naspram stavljanja težišta isključivo na negativnu istoriju u smislu počinjenih zločina.

"Umereni" volonterizam - novac kao preduslov

Tema finansijskih preduslova mirovnog aktivizma i sprovođenja procesa istine i pomirenja se provlači gotovo kroz celokupnu diskusiju. Ona najpre i najočitije proizilazi iz teme edukacije i ekspertskog znanja. Iz kritičkog stava da se to znanje "jako skupo prodaje" proizilazi zahtev da se mirovni sektor oslobodi zahteva za samoodrživošću. Iz ove pozicije jasno se izvodi (ne obavezno i odobrava) da proces istine i pomirenja u velikoj meri zavisi od finansijskih preduslova i da drugačije "nije moguće".

Dopunu ovog naglašavanja značaja finansijskih preduslova predstavlja i ukazivanje od strane jedne diskutantkinje na to da materijalna osnova procesa istine i pomirenja značajno zavisi od donatorskih strategija u regionu. Činjenica da je u datom trenutku istina i pomirenje "trendovska priča" i da ona za tri do pet godina možda više neće biti u fokusu donatora, može imati jako negativne posledice po proces istine i pomirenja, koji je po svojoj prirodi dugoročan i kompleksan.

U korist argumenta da značaj materijalnih resursa ne treba potcenjivati govori i sledeća tvrdnja, koja se odnosi ne samo na nevladin sektor, već na opšti društveni plan - umanjenje ekonomske krize u društvima bivše Jugoslavije će biti automatski podstrek procesu istine i pomirenja. U smislu toga da je "teško pretpostaviti da u siromaštvu može da poraste tolerancija" ne treba zanemariti činjenicu da "normalnost leči".

Sa druge strane, bez osporavanja značaja i kompleksnosti finansijskih preduslova, alternativni stav predlaže da se proces istine i pomirenja "izdigne iznad problema novca". Kritički se izjašnjavajući o shvatanju procesa istine i pomirenja kao "projekta" za koji je potrebno naći novčana sredstva, ovaj stav ističe primarnost istine i pomirenja u odnosu na novčane preduslove. On apeluje na sopstvenu odgovornost aktivista nevladinog sektora i građana, kao i na njihovu odgovornost prema budućim generacijama. Bivajući i odobran i osporavan, ovaj, kako bih ga rado nazvala, "umereni volonterizam" istovremeno biva između ostalog i šaljivo okarakterisan kao "povratak ka idealizmu".

Tačke konsenzusa – skica procesa istine i pomirenja

Na kraju ovog kratkog prikaza strukture završne panel diskusije želela bih da skiciram proces istine i pomirenja na osnovu najbitnijih tačaka konsenzusa učesnica diskusije.

Realističan pristup istini i pomirenju:

Istina i pomirenje su proces, koji se ne može sasvim kontrolisati, ali se može bliže odrediti u smislu kratkoročnih/dugoročnih ciljeva.

Interesantno je da *pojam realizma deluje integrativno* jer spaja naizgled suprotstavljena viđenja procesa istine i pomirenja. Oba stava - naglašavanje potrebe za definicijom konkretnih ciljeva, ali takođe i isticanje da proces istine i pomirenja nikad neće biti moguće u potpunosti kontrolisati i definisati, su zapravo dva bitna elementa istog, t.j. realističnog pristupa ovom procesu. Razlikovanje i imenovanje kratkoročnih i dugoročnih ciljeva u toku same diskusije značajno doprinosi realističnom pristupu procesu istine i pomirenja i njegovoj operacionalizaciji².

Umrežavanje/holizam:

Umrežavanje i zajedničko delovanje, koje se odnosi kako na nevladin sektor tako i na druge segmente društva (državu, medije, političke činioce, itd.) je ključni aspekt procesa istine i pomirenja, jer ovaj proces mora biti sproveden od strane društva u celini a ne samo pojedinačnih elemenata društva.

U tom smislu je primarno podsticanje javne rasprave u svim segmentima društva, jer je ona preduslov za svako dalje delovanje, kao npr. u obliku formiranja konkretnih instrumenata, akcija i komisija za istinu i pomirenje

Kombinovanje postojećih i novih resursa:

Priznavanje značaja, korišćenje i sistematsko sagledavanje postojećih resursa u toku procesa istine i pomirenja mora biti kombinovano sa kontinuiranim stvaranjem novih resursa.

Postojeće resurse predstavljaju pre svega edukovani eksperti, iskustvo sa mirovnih projekata i postojeće baze podataka i materijala, dok se novi

2 U zapisniku sa završne panel diskusije ciljevi su definisani na sledeći način. Kao kratkoročni ciljevi definisani su: koordiniran nastavak razgovora po principu koncentričnih krugova na lokalnom nivou (VDS bi moglo da preuzme ulogu koordinacije), baza podataka o organizacijama-potencijalnim učesnicima group hearings-a, baza podataka relevantnih pisanih materijala, edukacija za vođenje lokalnih procesa istine i pomirenja, konferencija o iskustvima i delovanje na obrazovne institucije-školske programe. Kao dugoročni ciljevi definisani su: traženje modela, komisije/tribunali istine i pomirenja i Balkanske mirovne studije.

resursi odnose na usmereniju i celovitiju edukaciju i kompletiranje baza podataka. Nakon prvobitnog razilaženja oko kvaliteta postojećih resursa dolazi do konsenzusa da ne treba umanjivati njihov značaj, već ih kombinovati sa novim resursima, kako bi se maksimalno iskoristio postojeći potencijal i ne bi izgubilo na vremenu.

Problematičnost finansijskih preduslova kao faktora u procesu istine i pomirenja:

Iako ne postoji konsenzus u pogledu finansijskih preduslova kao jednog od ključnih faktora u procesu istine i pomirenja, učesnici završne panel diskusije generalno zauzimaju kritički stav prema njima kao potencijalnom problemu za nesmetano odvijanje ovog procesa.

Nezavisno od toga da li se radi o kritici pre-naglašavanja finansijskih preduslova procesa istine i pomirenja u nevladinom sektoru, ili pak kritici donatorskih zahteva sa samoodrživošću mirovnog sektora, i konačno bojazni zbog toga što je istina i pomirenje za donatore relativno kratkoročna "trendovska priča", učesnice konferencije mahom smatraju finansijski aspekt problematičnim i samim tim smetnjom za proces istine i pomirenja.

Jelena Tošić, MA

Austrian Academy of Sciences
Commission for Social Anthropology
Research Fund - Wittgenstein 2000

Which Model of Truth and Reconciliation applies to former Yugoslavia? Some thoughts on the closing panel discussion

This paper represents a reflection on the final panel discussion of the conference "Which Model of Truth and Reconciliation applies to ex-Yugoslavia?". By the means of sequential and hierarchical analysis of the argumentative structure of the discussion, the author «extracts» key dimensions of the expert discourse on truth and reconciliation using the case of the mentioned panel discussion. By identifying the points of consensus the author seeks to describe the notion of truth and reconciliation as it emerged in the closing panel discussion of the conference.